

JONAS BASANAVIČIUS – AUŠROS KŪRĖJAS

Jonas Basanavičius, kaip ir daugelis kitų Vidurio ir Pietryčių Europos tautinio sąjūdžio veikėjų, yra sudėtinga asmenybė – gydytojas, mokslininkas, publicistas, visuomenininkas. Jo, kaip gydytojo, darbą didžiai įvertino jauna Bulgarijos valstybė, kurioje praleido savo geriausius gyvenimo metus. Visi kiti Basanavičiaus nuopelnai priklauso vien Lietuvai. Manau, kad jis nusipelnė kur kas didesnio mūsų kultūros, istorijos tyrinėtojų dėmesio ir išsamios mokslinės biografijos. Mūsų uždavinys kuklus: minint jo gyvenimo jubiliejinę datą norima bent kiek daugiau pagvildinti, rodos, tokią įprastą temą – Basanavičiaus, kaip *Aušros* kūrėjo, vaidmenį. Šį vaidmenį suprantame plačiai – ne vien *Aušros* steigimo organizacinę pusę, bet ir šiam mėnraščiui duotą tautinę ideologinę kryptį.

Apie Basanavičiaus veiklą steigiant *Aušrą* jau nemažai rašyta, prie publikuotos faktografijos nedaug ką būtų galima pridurti. Tačiau Basanavičiaus nuopelnų vertinimas, jų interpretacija ganėtinai skirtinga. Antai Mykolas ir Vaclovas Biržiškos dviejuose enciklopediniuose straipsniuose¹, sekdami Mykolu Römeriu (Riomeriu), svarbiausiu *Aušros* organizatoriumi laiko Basanavičių. Anot V. Biržiškos, „greičiausiai *Aušra* nebūtų galėjusi atsirasti, nes tuo metu jis buvo vienintelis lietuvis veikėjas, įgijęs jau tiek populiarumo lietuvių visuomenėje, kad galėjo prie bendro darbo pritraukti įvairių pažiūrų žmones“². Šį teiginį abu Biržiškos iš esmės vieningai argumentavo tuo, kad studijuodamas Maskvos universitete ir gyvendamas Bulgarijoje (1879–1882 ir nuo 1884) bei gilindamas medicinos studijas ir dirbdamas bibliotekose Austrijos–Vengrijos sostinėje Vienoje bei Prahėje (1882–1884) bendravo su gausiu Maskvos ir Peterburgo universitetų auklėtinių lietuvių būriu, užmezgė ryšius su Mažosios Lietuvos lietuviais, ypač jos laikraštinkais, ir gerai susipažino su Bulgarijos, Serbijos, čekų tautiniais sąjūdziais bei jų istorine raida.

Šiuos teiginius vienokia ar kitokia forma Biržiškos kartojo ir vėlesniuose savo darbuose. Jais sekė ir P. Šležas, tvirtindamas, kad *Aušros* sumanytojas, pirmasis redaktorius ir siela buvo Basanavičius³. Iš šios vagos neiškrypo Vanda Daugirdaitė-Sruogienė⁴, Jerzys Ochmańskis (Ježis Ochmanskis)⁵, Alfredas Erichas Sennas⁶ ir dauguma kitų Basanavičiaus biografų.

Pagrindinis šios koncepcijos šaltinis buvo paties Basanavičiaus atsiminimai⁷, laiškai ir pirmasis *Aušros* numeris su antraštinio lapo įrašu, kad „laikraštis, išleidžiamas per D-rą Basanavičių“.

Sovietmečiu, siekiant sumenkinti lietuvių tautinį sąjūdį ir ypač jį „išvalyti“ nuo „buržuazinių nacionalistų“, Basanavičiaus vaidmuo kuriant *Aušrą* tiesiog buvo nutylimas, net nebandyta polemizuoti su senąja ir lietuvių išėvijos istoriografija. Teiginys, kad „ir „*Aušros*“ įkūrimą, ir jos raidą sąlygojo lietuvių nacionalinio judėjimo interesai, kad laikraščio egzistavimas priklausė ne nuo atskiro veikėjo, o nuo

¹ M. B-ka [M. Biržiška], „*Aušra*“, in *Lietuviškoji enciklopedija*, Kaunas, 1934, t. 2, sklt. 326–345; Vac. B-ka [V. Biržiška], „Basanavičius Jonas“, in *ten pat*, sklt. 1420–1438. Plg. M. Römer, *Litwa, Studium o odrodzeniu narodu litewskiego*, Lwów, 1908, p. 89.

² Vac. B-ka [V. Biržiška], „Basanavičius Jonas“, sklt. 1428.

³ *Lietuvos istorija*, red. A. Šapoka, Kaunas, 1936, p. 501; fotografuotinis leidimas, Vilnius, 1990, p. 501.

⁴ V. Daugirdaitė-Sruogienė, *Lietuvos istorija* [fotografuotinis leidimas iš 1987 m. Čikagos leidinio], Vilnius, 1990, p. 259–261.

⁵ J. Ochmański, *Litewski ruch narodowo-kulturalny w XIX wieku (do 1890 r.)*, Białystok, 1965, p. 136–137.

⁶ A. E. Senn, *Jonas Basanavičius – the Patriarch of the Lithuanian National Renaissance*, Newtonville, 1980, p. 12–14.

⁷ J. Basanavičius, „Mano gyvenimo kronika ir nervų ligos istorija 1851–1922 m.“, in *Lietuvių tauta*, Vilnius, 1935, kn. 5, p. 35–47; pakartotinis leidimas – J. Basanavičius, *Mano gyvenimo kronika ir nervų ligos istorija 1851–1922 m.*, Vilnius, 1997, p. 62–86.

visuomenės ekonominės bei socialinės raidos⁸, susiklosčiusias socialines ekonomines sąlygas suabsoliutina tiek, kad įžymūs visuomenės veikėjai paverčiami bevalėmis aplinkybių marionetėmis. Sunkiomis sąlygomis minint *Aušros* šimtąsias metines filologas Arnoldas Piročkinas ryžosi pabilti, jog „Jono Basanavičiaus, Jono Šliūpo ir kitų lietuvių inteligentų ryžtingomis pastangomis užsienyje atsirado „Aušra“, davusi pradžią vadinamajai nelegaliajai periodinei spaudai“⁹. Tai buvo tarsi raginimas grįžti prie aušrininkų biografijų tyrimo.

Atkreiptinas dėmesys į Piročkino visiškai pagrįstai greta Basanavičiaus paminėtą Šliūpą kaip *Aušros* steigėją. Beje, reikia pasakyti, kad pastarasis kai kada atsiminimuose ir istoriografijoje iškeliamas svarbiausiu *Aušros* pradininku. Pavyzdžiui, šio mėnraščio vardas. M. Biržiška, *Aušros* mėnraščio genezę siedamas su Maskvos lietuvių studentų hektografuotu laikraščeliu *Aušra* (1880–1881), rašo, jog Mažojoje Lietuvoje imto leisti mėnraščio pavadinimą Basanavičius siūlęs *Lietuva*, bet paskui paėmęs, matyt, Šliūpo sugalvotą – *Aušra*¹⁰. Tačiau Basanavičius prisimena, kad pats „davęs naujai sumanytam laikraščiui „Auszros“ vardą“¹¹. Dingstį Šliūpą vadinti svarbiausiu *Aušros* steigėju davė jis pats. Atsiminimuose iš pradžių jis teigia, jog 1882 m. pavasarį važiuavęs į Prūsiją ištirti, ar Maskvoje hektografuojamo laikraščelio *Aušra* negalėtų spausdinti kurioje nors Prūsijos spaustuvėje. Vėliau, po 24 m., Šliūpas jau teigė, kad Prūsijoje sutikęs keletą vietos apsišvietusių lietuvių, kuriems „patiko mūsų mintis leisti laikraštį dėl Didžiosios Lietuvos“¹².

Dėl Šliūpo vaidmens, rodos, paskutinį tašką padėjo jo biografas Juozas Jakštas: „Dr. J. Basanavičius, pasirašęs pirmo numerio redaktorium ir toliau dėl bendradarbių protesto savo parašo nebedėjęs, buvo laikomas daugiau formaliniu redaktoriumi. Jis pirmavo laikraštį organizuojant, jam medžiagą teikiant ir todėl jam formalus redaktoriaus titulas buvo suteiktas.“¹³

Negalima nutylėti nė trečios versijos dėl *Aušros* organizatorių lyderio. Antai Domas Kaunas istoriografijos pripažįstamą Basanavičiaus, kaip svarbiausio *Aušros* steigėjo, vaidmenį laiko vėlesnės pastarojo asmenybės mitologizavimo rezultatu. Patį *Aušros* pavadinimą pasiūlę Mažosios Lietuvos lietuviai Jurgis Mikšas arba Martynas Šernius. Anot Kauno, Mikšo vardas XIX a. 9-ame dešimtmetyje „reiškė tą pat, o kartais net daugiau negu J. Basanavičiaus, J. Šliūpo, A. Vištelio ar G. Sauerweino“. Vis dėlto Kaunas nesuabejojo, kad Mikšas, redaguodamas *Aušra* (kaip atsakingasis redaktorius), „visiškai pripažino J. Basanavičiaus autoritetą ir idėjinę viršenybę“¹⁴. Panašų vaidmenį vaidino ir Martynas Jankus, savo atsiminimuose siekęs net pabrėžti savo pranašumą prieš Basanavičių ir Šliūpą jiems prikaišiodamas tokią menką materialinę paramą, jog dėl to *Aušra* būtų greit sustojusi. Beje, mėnraščiu ne mažiau svarbi buvo tautinė ideologija, kuri Mažojoje Lietuvoje liko ganėtinai sekli ir tvirtą intelektualinį užtaisą *Aušra* galėjo gauti vien iš Didžiosios Lietuvos tautinės orientacijos inteligentų.

Bibliografai konstatuoja, kad *Aušra* sutelkė bene visus lietuvių inteligentus pasauliečius, iš viso 71 bendradarbį. Pats Basanavičius suredagavo pirmuosius penkis ar šešis *Aušros* numerius. Tačiau ir vėliau, kai Jankaus pakviestas Šliūpas iš Ženevos vyko *Aušros* redaguoti, pakeliui užsukęs į Prahą pas Basanavičių, gavo nurodymą spausdinimui teikiamus straipsnius iš anksto jam parodyti. Vis dėlto

⁸ E. Vidmantas, „Aušros“ įkūrimas, jos programa ir reikšmė, in *Lietuvos istorijos metraštis, 1983 metai*, Vilnius, 1984, p. 37.

⁹ A. Piročkinas, „Jono Basanavičiaus vieta XIX a. pabaigos–XX a. pradžios lietuvių visuomenės gyvenime“, in *„Aušra“ ir lietuvių visuomeninis judėjimas XIX a. pabaigoje*, Vilnius, 1988, p. 154.

¹⁰ M. B-ka [M. Biržiška], „Aušra“, sklt. 329.

¹¹ J. Basanavičius, „Auszros“ genezė, in *„Aušros“ 40 m. sukaktuvėse 1883–1923*, Philadelphia, [1923], p. 16.

¹² J. Šliūpas, *Rinkiniai raštai*, Vilnius, 1977, p. 231, 296. Plg. Aušrininkas Jonas Šliūpas. *Medžiaga jo biografijai ir Lietuvos kultūros istorijai*, red. J. V. Girdvainis, Kaunas, 1934, p. 35; A. Žentelytė, „Jonas Šliūpas ir aušrininkija. Tautinio atgimimo mitologija“, in *Knygotyra*, Vilnius, 1995, p. 22.

¹³ J. Jakštas, *Dr. Jonas Šliūpas. Jo raštai ir tautinė veikla* [fotografuotinis leidimas], Šiauliai, 1996, p. 48. Pirmas leidimas buvo išspausdintas Čikagoje, 1979 m.

¹⁴ D. Kaunas, „Aušros“ redaktorius, leidėjas ir spaustuvininkas Jurgis Mikšas. Istoriofografijos metmenys“, in *Knygotyra*, Vilnius, 1995, t. 22 (29), p. 9; D. Kaunas, *Aušrininkas. Tautinio atgimimo spaudos kūrėjas Jurgis Mikšas*, Vilnius, 1996, p. 7, 51, 52, 65.

praktinės aplinkybės lėmė, kad iš Basanavičiaus tiesioginės redaktoriškos kontrolės *Aušra* išslydo. Tačiau šitai žinant, išskyla nauja, istorijografijos iš esmės mažai paliesta tema, ar Basanavičius toliau liko *Aušros* vadovas, kaip svarbus jos ideologas, ir jeigu taip, tai kaip reikšėsi.

Iš viso Basanavičius *Aušroje* paskelbė apie 60 straipsnių bei kitų publikacijų. Paskaičius vien jų pavadinimus, gali atrodyti, jog jų tematika padrika. Iš tikrųjų temos įvairios, tačiau visų straipsnių turinys orientuotas į aktualius tautinio atgimimo klausimus. Visų pirma atkreipkime dėmesį į tai, kaip jis motyvuoja *Aušros* reikalingumą.

Mėnraščio pirmo numerio prakalboje Basanavičius pabrėžė, kad jau 35 m. Prūsijoje leidžiami lietuviški laikraščiai, kurie „pradėjo rūpintis apie išplitinimą tarp brolių dvasiškos šviesos“. *Aušra* stojanti „in pulką savo garbingų draugbrolių laikraščių ir turinti jų pavyzdžiu darbuotis pasaulietiniam Lietuvos švietimui, savo tautos, jos istorijos ir kultūros pažinimui“. Drauge su tuo neatsisakoma ir kitų ano meto tautinių aktualijų¹⁵. Basanavičius skelbė tautinę *Aušros* kryptį, nepriklausomą nuo lenkų (kurie Lietuvą laikė savo istoriniu ir patrimonialiniu arealu), rusų ir vokiečių¹⁶. Išties *Aušra* siekė priimti tautinį sąjūdį vienijančio ir žadinančio intelektualinio centro funkciją.

Neatsitiktinai, kaip rodo *Aušra*, lietuvių, kaip ir kitų tautų (suomių, latvių, estų, čekų, pietvakarių slavų), vadovai buvo susiję su periodine ir kita spauda. Spaudos kalba tapo į visuomenę įsiliejusios liaudies kalba, kuria jie visada kalbėjo. Kitaip nei *Aušra*, joks kitas periodinis leidinys didesnio autoriteto ir paklausos nusipelnyti negalėjo. Tad *Aušrai* ideologinę ir politinę reikšmę turėjo pati jos kalba. Kaip žinoma, kalbos prigimtis turi funkciją jungti ja kalbančiuosius ir savo raštą, ypač periodiką turinčias bendruomenes. Profesorius Benediktas Andersonas, nepaprastai sureikšmindamas spausdintą žodį, netgi metė kategorišką teiginį: „nacionalizmą išrado spaudos kalba...“¹⁷ Beje, Vakaruose nacionalizmu priimta vadinti ir modernųjį tautiškumą, tokį, kokį siekė ugdyti Basanavičius bei *Aušra* apskritai.

Spauda buvo nepaprastai reikšmingas veiksnys, kuris padėjo susidaryti bendrinei rašto, o vėliau ir žodinio bendravimo kalbai. Įvairiomis tarmėmis kalbėję Lietuvos gyventojai, ypač liaudis, skaitydami *Aušrą* ir ją sekusius kitus leidinius, ėmė lengvai suprasti vienas kitą ir išsiugdė bendrinės kalbos poreikį. Beje, *Aušra* kūrė šios kalbos seno literatūrinio vartojimo įvaizdį. Ne veltui Basanavičius straipsniuose rašė apie Martyno Mažvydo, Kristijono Donelaičio, Simono Daukanto, Lauryno Ivinskio publikuotus ir rankraščiuose likusius raštus.

XVIII ir XIX amžiai – modernių Europos tautų susidarymo laikai. Tai išties buvo naujos savo kalbine, teritorine ir socialine sudėtimi bendrijos. Kai minėtoje *Aušros* prakalboje Basanavičius rašė, jog „mūsų laikraštis bus tik svietiškas ir pagal išteklius ir pajėgas mūsų atgabens žinias tik iš visatinio mokslo“, kaip man atrodo, visiškai nenorėjo susipriešinti su konfesine inteligentija, bet sekdamas Šviečiamojų amžiaus samprata neigė pasaulinės religinės sakralinės bendruomenės hegemoniją ir jos liaudinį įvaizdį. Juk nuo Viduramžių religinės bendruomenės jungė daug valstybių, jų „šventosios kalbos“ – tai maldos ir bendravimo su Dievu, švietimo ir mokslo kalbos, visų pirma lotynų kalba. Tik misijiniam ir ganytojiškam darbui tarp mažiau apsišvietusių ir neapsišvietusių žmonių buvo vartojamos vietos kalbos. XVIII a. prasidėjus tautinių sąjūdžių epochai egzistavusios imperijos vieną iš tokių „nesakralinių“ kalbų siekė įtvirtinti visoje daugiaetninėje teritorijoje. Imperatorių valdžia, tarp jų ir Rusijos caras, vis ryžtingiau, ypač po baudžios panaikinimo ir valstiečių virtimo „piliečiais“, trukdė tarpti ir plėtoti periferinių tautų rašto kalbai ir jų spaudai. Šiame kontekste ryškiai matyti, kodėl Rusijos administracija persekiojo *Aušrą* ir jos kūrėjus bei skaitytojus. Tačiau Basanavičius, Šliūpas, Jankus, neprarasdami vilčių, kad šį mėnraštį pavyks

¹⁵ [J. Basanavičius]. „Priekalba“, in *Auszra*, 1883, Nr. 1, p. 5–7. Čia ir toliau naudojamos faksimilinių jos dvitomiu leidiniu – *Lietuvių tautos praeitis*, t. 6, kn. 1–4 [1883–1884]; t. 7, kn. 1–4 [1885–1886], Chicago, 1983. Apie šią Basanavičiaus prakalbą studijinio pobūdžio darbą yra paskelbęs istorikas Rimantas Vėbra (R. Vėbra, *Lietuvių tautinis atgimimas XIX amžiuje*, Kaunas, 1992, p. 96–107).

¹⁶ Birsztonas [J. Basanavičius]. „Auszra“ ir „Dziennik Poznanski's“, in *Auszra*, 1883, Nr. 7, p. 195–196.

¹⁷ B. Anderson, *Įsivaizduojamos bendruomenės. Apmąstymai apie nacionalizmo kilmę ir plitimą*, vertė A. Čižikienė, Vilnius, 1999, p. 152.

legalizuoti ir jo leidimą perkelti į Rusijos imperiją, bent iš pradžių vengė antirusiškų politinių pareiškimų, vis dėlto rašė apie lietuvių spaudos draudimą, valstiečių prašymus Rusijos vyriausybei dėl jos legalizavimo, kurį įvardijo teisėtu „piliečių“ siekimu¹⁸. Juk visos Rusijoje gyvenančios tautos („žmonių veislės“) turinčios savo kalba raštus, „tik vienu vieniams lietuviams uždrausta spauda“. Dėl laikraščių, kurie „geriausiai platina šviesą“, draudimo Lietuva patirianti didelę žalą¹⁹.

Lietuviški laikraščiai, spauda, Basanavičiaus manymu, turėjo tarnauti tautos ugdymui. Beje, šia proga būtina aptarti, ką jis laikė *tauta* apskritai. Juk elitinė rusų ir lenkų visuomenė ne tik baudžiamos laikais, bet ir po jos panaikinimo tauta visų pirma vadino bajorų, dvasininkų ir kai kada miestiečių luomus. Tuo metu Europoje vyravo dvejopas tautos supratimas. Prancūziškojo modelio tauta tapo adekvati visai šios valstybės piliečių bendruomenei. To paties siekė ir buvusi Abiejų Tautų Respublika XVIII a. pabaigoje, visus savo piliečių luomus vadindama lenkais. Ši pastaroji samprata nepakito ir siekiant prarastos valstybės atkūrimo XIX a. Prancūziško modelio tautas siekė sukurti bene visos tuometinės Europos monarchijos. Tačiau pakankamai išsivysčiusios tautos, kurios neturėjo savo politinės nepriklausomybės, kovojo dėl etniniu lingvistiniu pagrindu konsoliduotos valstybės. Kitaip sakant, pastaruoju atveju vadinamoji vokiško modelio tauta kūrė valstybę, o prancūziško modelio tautos kūrėja buvo pati nuo seno egzistuojanti valstybė.

Basanavičiui lietuvių tauta – lietuviškai, t. y. įvairiomis lietuvių tarmėmis kalbanti bendruomenė. Žodžiu, iš kosmopolitinės religinės bendruomenės lotynų kalbos arba Rusijos ir Vokietijos imperinių bei istorinės Abiejų Tautų Respublikos kalbų jungiančiąją funkciją perėmė lokalinė lietuvių liaudies kalba. Religinės ir valstybinių kalbų statusas susilygino su žemiausio visuomenės sluoksnio kalba. Anot Basanavičiaus, „mes esame tokie pat žmonės, kaip ir mūsų kaimynai, ir norime visomis teisybėmis, prigulinčioms visai žmogystei, lygiai su mūsų kaimynais naudotis“. Lietuviai neleisų savo kalbai pražūti ir patys nenorį tapti vokiečiais, lenkais ar gudais²⁰. Tad lietuvių tautiškas neišvengiamai susidūrė su „imperiniu“ tautiškas, siekusi visas periferines tautas ir visas tautines mažumas absorbuoti diegiant ir monopolizuojant valstybinę kalbą.

Įvertindamas šią padėtį, Andersonas rašė: „XIX amžiuje, ypač antrojoje jo pusėje, filologinė-leksikografinė revoliucija ir Europoje kilę nacionaliniai sąjūdžiai, kuriuos pagimdė ne tik kapitalizmas, bet ir nepaprastai išsiplėtusios dinastinių valstybių teritorijos, daugeliui dinastinių valdovų kėlė vis daugiau kultūrinių, sykiu ir politinių sunkumų.“²¹ *Aušra*, lietuvių tautinis sąjūdis ėmė teisiškai kvestionuoti valdovo autokratinę politinę hierarchiją „iš Dievo valios“. Antai Basanavičiui, kaip matyti iš jo prakalbos, lietuvių tauta lygi tarp kitų tautų, o visiškai atmetama caro nustatyta rusų tautos hegemonija*. Tačiau ši lygybė – tik teisinė deklaracija, tautinio ugdymo tikslas. Basanavičius rašė: „Lietuvos dvasė per tiek šimtų metų neprieteliška ranka gesinta šiandien didei sunykus! Vislab, kas buvo lietuviška, per ilgus metus, buvo rūpinama išnaikinti, iš šaknų išrauti! Jei dar nepasisekė mūsų mylimą ir puikią kalbą drauge mums su liežuvium išplėsti, tai pasisekė piktžolių sėklas visuose Lietuvos kampuose išbarstyti, o tai nenaudėlės, žiūrėk, kaip išbujojo!“²² Ši piktžolių sėkla – tai lietuvių kalbos reikšmės visuomenėje menkinimas, lenkų, rusų, vokiečių kalbų laikymas prestižinėmis, lietuvių kalbos leksikos užteršimas barbarizmais ir pan. *Aušrai* ir jos skaitytojams Basanavičius taip pat davė programinę užduotį: „Saugokit savo kalbą lietuvišką, nes ji yra jums nuog dievo duota, kaipo prigimta kalba; ji yra seniausia puikiausia iš visų kalbų.“²³ Šis motyvas kartojasi keliuose Basanavičiaus straipsniuose, kuriuose siekiama skaitytojus įtikinti,

¹⁸ Birsztonas [J. Basanavičius], „Isz Lietuvos“, in *Auszra*, 1883, Nr. 3, p. 81.

¹⁹ Bs. [J. Basanavičius], „Laikraszcziu skaitlius Maskolijoje“, in *Auszra*, 1885, Nr. 12, p. 404.

²⁰ [J. Basanavičius], „Priedkalba“, p. 4.

²¹ B. Anderson, *Įsivaizduojamas bendruomenės*, p. 101.

* Hegemonija – viešpatavimas, vyravimas. (Red.)

²² Redakcija „Auszros“ [J. Basanavičius], „Apie insteigima „Lietuviškos mokslų bendrystės (draugystės)“, in *Auszra*, 1883, Nr. 4, p. 90.

²³ Birsztonas [J. Basanavičius], „Auszra“ ir „Dziennik Poznanski’s“, in *Auszra*, 1883, Nr. 7, p. 194.

jog lietuvių kalba yra sena ir garbinga. Tuomet jau išsiplėtojusi lyginamoji istorinė kalbotyra Basanavičius davė svarų argumentą lietuvių kalbos prestižui iškelti. Remdamasis garsiais filologais Peteriu Bohleniu, Augustu Schleicheriu (Šleicheriu), Pavelu Josefu Šfariku bei kt., Basanavičius teigė, „jog lietuviška kalba esanti artimiausioj giminytėj iš visų taip vadinamų šiandien indoeuropietišku kalbų su sanskritiška tolimoj Azijoje gyvenusių indų kalba, o nekuriuose ypatybėse turinti ženklus didesnės senovės ir už sanskritišką [...]“. Cituodamas Schleicherį, jis rašo, kad lietuvių kalba „pagal formų tobulybę su darbais graikų, rymėnų ir indų galėtų lenktyn eiti“. Ir dabar kone visuose Europos universitetuose lietuvių kalba esanti dėstoma ir jos mokomasi²⁴.

Keldamas lietuvių kalbos istorinį prestižą, Basanavičius siekė pasipriešinti iš Viduramžių einančiai sampratai, kad vienos kalbos yra civilizacinės (lotynų, prancūzų, anglų, vokiečių, net rusų ir lenkų), o kitos „necivilizuotos“ vietos kalbos, subordinuotos* pirmųjų hegemonijai.

Lietuvių kalbai skirdamas naują visuomeninį pasaulietinį statusą, Basanavičius kėlė reikalą ją tobulinti, apvalyti nuo „civilizacinių“ kalbų atneštų barbarizmų. Jo supratimu, panašiai kaip ir kitose tautose, savo kalbą gerbti, studijuoti ir tyrinėti turėjo patys šios kalbos puoselėtojai ir vartotojai. Su kitais bendraminčiais čekų, serbų, kroatų, lenkų pavyzdžiu Basanavičius ragino steigti mokslo draugiją, kuri suburtų mokslo vyrus, savo kalbos ir tėvynės mylėtojus. Rašydamas apie žymiuosius lietuvių kalbos tyrinėtojus Frydrichą Kuršaitį, Adalbertą Bezenbergerį, Leopoldą Geitlerį, Augustą Schleicherį, visada ragino jų kaip mokslininkų pavyzdžiu sekti pačius lietuvius, kilusius iš Didžiosios Lietuvos. Ypač pabrėžė lietuvių žodynų, gramatikos reikšmę, nes šie leidiniai normino tarmių suskaidytą lietuvių kalbą ir įprasmino ją kaip mokslo objektą. Be to, manyčiau, jis gerai suvokė dvikalbių žodynų vertę ta prasme, kad skirtingą politinį statusą turinčios kalbos (pvz., lietuvių ir vokiečių, lietuvių ir lenkų) buvo traktuojamos kaip lygiavertės, vienodai turtingos.

„Vokišką“ tautos sampratą pripažinusiam Basanavičiui atrodė, kad tautą sudaro lietuviškai kalbantys ar jau savo kalbą prarandantys gyventojai. „Lietuviais vadinu, – rašė Basanavičius, – visus lietuviškos kilties žmones, be jokio skirtumo, ar tai gyvena Prūsų Lietuvoj, ar Žemaičiuose, ar Aukštojoj Lietuvoj, ir ar jie patys save vadin lietuvinkais, žemaičiais ar aukštečiais (aukštočiais) arba kalnėnais.“²⁵ Jis, beje, latvių ir prūsų lietuviais nelaikė (palyginkime, pvz., su Daukantu), bet pripažino bendrą su jais prokalbę²⁶.

Naujosios Lietuvos teritorijos, ypač pietvakariuose ir rytuose, pakankamai tiksliai Basanavičius neapibrėžė. Pripažindamas lietuvių tautos asimiliaciją, nurodė, kad seniau gyventąjį plotą žymi kaimų, kalnų, upių ir ežerų vardai²⁷. Anot Basanavičiaus, mūsų upės – Nemunas, Šešupė, Dubysa – tai Lietuvos širdis. Pietvakariuose – Prūsijoje, – remiantis Schleicheriu, germanizacija kone visiškai nutautinusi lietuvius Labguvos, Įsruties, Gumbinės, Galdapės apskrityse²⁸. Kur lietuviai tebegyvena Seinų ir Vilniaus vyskupijose, Basanavičius neįvardijo, tik pažymėjo, kad tenai lietuvių kalba įnirtingai gujama iš bažnytinio gyvenimo. Anot Basanavičiaus, „senovės gadynėje“ lietuvių teritorija buvusi kone dvigubai didesnė, tauta sunykusi dėl priespaudos sukeltos asimiliacijos, svetimų kalbų perėmimo²⁹.

Kiekvienas tautinis sąjūdis turėjo tvirtą demokratinę pagrindą, vadovaujanti inteligentija į visuomeninį politinį gyvenimą kėlė plebėjiškus visuomenės sluoksnius ir jos kalbai suteikė prestižinį statusą. Kalbinis solidarumas moderniąją lietuvių tautą išlaisvino iš „civilizacinių“ tautų ir jų kalbų viešpatavimo, kartu pabrėžė ir socialinę priešpriešą istorinei lietuvių bajorų tautai, kurios dauguma lenkų kalbą jau laikė

²⁴ Birsztonas [J. Basanavičius], „Maxim J. A. Völkel, Lithauisches Elementarbuch, Heidelberg, 1879 [rec.]“, in *Auszra*, 1884, Nr. 1/3, p. 70; J. Bs. [J. Basanavičius], „Schleicher'is apie lietuvius“, in *Auszra*, 1885, Nr. 2/3, p. 42.

* Subordinuoti – padaryti priklausomą, pavaldų. (Red.)

²⁵ J. Bassanawiczius, „Apie senowes Lietuwos piles“, in *Auszra*, 1883, Nr. 1, p. 18.

²⁶ Birsztonas [J. Basanavičius], „Maxim J. A. Völkel, Die lettischen Sprachreste auf der Kurischen Nehrung, Heidelberg, 1879 [rec.]“, in *Auszra*, 1884, Nr. 5/6, p. 204.

²⁷ Bassanawiczius [J. Basanavičius], „Keliene ežerų ir upių ing Lietuwą“, in *Auszra*, 1883, Nr. 3, p. 79.

²⁸ J. Bs. [J. Basanavičius], „Schleicheris apie lietuvius“, p. 40.

²⁹ [J. Basanavičius], „Priekalba“, p. 3.

gimtąja. Tačiau Basanavičiaus straipsniuose socialinis antagonizmas* tiesmukiškai neskatinamas. Tikimasi, kad lietuvių bajorai turės tiek tautinio pasididžiavimo, jog neleis savęs laikyti lenkais, „kitoniškai“, t. y. lietuviškai kalbančiais³⁰.

Taigi visų pirma viliamasi į tautą grąžinti tuos bajorus, kurie dar neprarado savo senosios kalbos. Beje, tarp *Aušros* bendradarbių buvo ir bajorų luomo žmonių. Tačiau Basanavičius į LDK žiūrėjo moderniojo tautiškumo ideologo akimis ir bajorams negailėjo priekaištų, kad jie perėmė lenkų kalbą ir taip nulėmė tautinės kultūros smukimą, lietuvių politinę ir socialinę degradaciją. Apskritai Basanavičius ragino visus luomus, – ir bajorus, ir dvasininkus – vienyti kovoje už tautos būvį.

Vis dėlto Basanavičiaus *lietuvių* samprata nenuosekli: kai buvo kalbama apie kultūrą, jis nevengė integruoti ir bajorų „tautos“ lietuvių. Jam lietuviai yra taip pat Adomas Mickevičius, Juozapas Ignotas Kraševskis, Liudvikas Kondratavičius-Vladislovas Sirokomlė, dailininkas Janas Mateika, kompozitorius Stanislovas Moniuška, generolas Tadas Kosciuszka³¹. Šitai sąlygojo noras išplėsti lietuvių kultūros apimtį ir pakelti kylančios tautos prestižą. Reikia pasakyti, kad koncepcija dėl minėtosios kūrėjų plejadros pasisavinimo prigijo ilgam.

Basanavičius, kaip ir Daukantas bei kiti lietuvių tautinio sąjūdžio ideologai, siekė perimti kuo didesnį elitinės kultūros paveldą. Tačiau prieš akis turėdamas demokratinę tautos sudėtį, ne tik išaukštino jos kalbą, bet toliau dėjo pastangas su elitinės kultūros paveldu sulydyti liaudies dvasinę kūrybą – tautosaką, etnografinius papročius. *Aušroje* randame keletą dainų, jo užrašytų gimtajame Ožkabalių kaime. Tautosakos ir etnografinių papročių faktais jis plačiai naudojosi ieškodamas lietuvių tautos praeities, skęstančios priešistorinėse miglose. Vėlesnius vertingus Basanavičiaus tautosakos rinkinius lėmė jo nuostatos, propaguotos minėtame mėnraštyje. Basanavičius ragino ir kitus lietuvių inteligentus rinkti lietuvių mitus, pasakas, sakmes, kaip pavyzdį nurodė labai vertingą Liepojos gimnazijos mokytojo sorbo Edmundo Veckenstedto (Vekenstedto) žemaičių tautosakos rinkinį³². Juolab kad tautosaka, ypač dainos, žadino liaudies bendrumo suvokimą. Be to, tikėtasi, kad tautosaka padės tyrinėti gilią senovę.

Lietuvos, kaip ir visos Europos tautiniai sąjūdžiai, iš pat pradžių ėmė save suvokti kaip tautos atgimimo procesą. Tad visada buvo ieškoma stiprybės šaltinio senais laikais, kai tautą gaubė šlovė ir vidinis pasitikėjimas savo jėgomis. „Senovė“ turėjo tarnauti nūdienos tautai ir jos ateities vizijoms. Antai Osmanų imperijos engiamos graikų tautos žadintojai ragino savo amžininkus tapti vertais savo protėvių, Periklio ir Sokrato palikuonių. Basanavičiaus laikais istorijos mokslas jau buvo gana toli pažengęs, tad rašydamas apie Lietuvos senovę jis tiesiogiai galėjo pasinaudoti tuo, kas jau buvo tvirtai žinoma. Ištisus metus *Aušra* spausdino tęstinį Basanavičiaus straipsnį „Apie senovės Lietuvos pilis“ – mūrines ir medines. Anot Basanavičiaus, „pilių kalnai, arba piliakalniai, dar ir iki šiai dienai vejomis apsipuošę niūkso tarytum nebyliai ir liūdni liudytojai seniai pragaišusios garbės kareiviško mūsų triūso ir kruvinų su kryžiokais karionių...“³³ Lietuvos pilys – lietuvių narsumo ir kaimynų, ypač kryžiuočių, agresijos liudininkai. Pastarųjų žiaurumo po Daukanto dar niekas nebuvo taip plačiai ir smerkiančiai aprašęs. Kovų su pastaraisiais didvyriais iškelti Mindaugas, Gediminas, Algirdas, Kęstutis, Vytautas, Margeris (Margis), kurių vadovaujami lietuviai gynė savo tėvynės laisvę, brolių gyvybę, mylimą kalbą ir senąjį tikėjimą³⁴. Pateiktas pilių sąrašas visų pirma apibūdina tikrąją Lietuvą, kurią tikimasi per *Aušrą* pasiekti lietuvišku žodžiu: „Jei Lietuva iki šiai dienai gyva dar liko, tuomi mes kalti esame stiprybei mūsų garbingų prosenių

* Antagonizmas – priešiškus. (Red.)

³⁰ Birsztonas [J. Basanavičius], „Auszra“ ir „Dziennik Poznanski's“, in *Auszra*, 1883, Nr. 7, p. 190, 193.

³¹ *Ten pat*, p. 188–189.

³² J. Bs. [J. Basanavičius], „Kningos apie Lietuvą“, in *Auszra*, 1883, Nr. 8/10, p. 276–277.

³³ Bassanawiczius, „Apie senowes Lietuwos piles“, in *Auszra*, 1883, Nr. 2, p. 39.

³⁴ *Ten pat*, 1884. Nr. 1/3, p. 49–50.

bei pražilusiems mūsų piliakalniams...“³⁵ Basanavičius, kaip minėti graikų patriotai, nutiesė tiltą, jungiantį garbingą tautos senovę ir atbundančios tautos nūdieną.

Deja, istorijos šaltiniai ir net piliakalnių iškasenos neduoda jokių apčiuopiamų žinių apie lietuvių protėvių gyvenimą ligi tol, kol jie atsikraustė ir pastoviai įsikūrė baltų genčių teritorijoje. Kadaisė Lietuvos metraščiai politinei ideologinei kovai prieš kaimyninių valstybių agresyviąsias užmačias sukūrė lietuvių kilmės iš romėnų teoriją. Vienas pirmųjų lietuvių tautinio atgimimo žadintojų Daukantas tvirtino, kad lietuvių protėviai iš pradžių gyveno Indijoje, o paskui, turėdami kimerų, skity, getų, herulių vardus, per Mažąją Aziją ir Juodosios jūros vakarų pakraščiais atvyko į istorinį baltų kraštą. Be abejonės, šią, o ne romėnišką lietuvių kilmės teoriją paskatino indoeuropiečių ir sanskrito kalbų giminytės išskėlimas. Daukantas bus turėjęs įtakos ir sudėtingesnei Basanavičiaus lietuvių kilmės teorijai susikurti. Apskritai tautinio atgimimo laikais tikrų šaltinių trūkumą buvo siekiama kompensuoti falsifikuotomis kronikomis arba išgalvotomis antropogenetinėmis* teorijomis.

Basanavičius įrodinėjo, kad lietuvių proseneliai gyveno Indijoje, Persijoje, Graikijoje, Italijoje³⁶. Vėliau savo teoriją tikslino ir detalizavo. Jo nuomone, jau prieš keturis tūkstančius metų lietuviai vadinosi *trakais* ir gyveno Balkanų pusiasalyje, buvo labai kultūringi, bet jiems trūko politinės vienybės, todėl tapo lengvu kaimyninių šalių grobiu³⁷. Trakų gentis, anot Basanavičiaus, „buvo didžiausia tauta ant žemės“, savo aukšta kultūra padariusi didelę įtaką net graikams ir visai Europai bei slavų gentims. Vieninteliai trakų palikuonys esą lietuviai, savo senojoje tėvynėje palikę daug hidronimų ir vietovardžių, tarp kitų ir Dunojaus vardą. Šis vardas, kaip istorinis prisiminimas, esąs gyvas ir dabartinėse lietuvių dainose³⁸. Basanavičius daugiausia rėmėsi mėgėjiška Antikos istorinių šaltinių fiksuotų vardų etimologija. Šiam reikalui jam tarnavo taip pat žinios apie senovės lietuvių tikyba, tautosaka ir etnografiniai raktai. Tačiau siekdamas, kad lietuviai būtų ne mažiau kultūringi kaip Antikos tautos, Basanavičius tikėjosi net Lietuvos akmenyse rasti iš Mažosios Azijos atsinešto, bet vėliau pamiršto savo rašto paminklų³⁹.

Istorijai, skandinavai gilioje senovėje, pažinti, Basanavičiaus manymu, svarbiausias šaltinis yra kalba, liaudies žodinės meninės kūrybos paveldas. Ši nuostata iš esmės skiriasi nuo senosios luominės politinės lietuvių tautos istorijos sampratos. Antai XIX a. apie Lietuvos praeitį rašė daug lenkų, rusų ir vokiečių istorikų. Jie Lietuvą suprato vien kaip integruotą į savo valstybės istorijos objektą. Daukantas ir juo iš dalies sekęs Basanavičius Lietuvos istoriją laikė savarankiška moderniosios lietuvių tautos istorijos dalimi. Lietuvos bajorų, rašiusių apie Lietuvą, tėvynė – LDK teritorija. Jiems istorijos subjektas – elitinių luomų bendrija, o valstiečiai laikyti vien kaip bajorų valdiniai, geriausiu atveju patriarchališkai globojami maitintojai, bet jokiū būdu ne politinės tautos dalis. Anot Brigitos Speičytės, ta mintis taip pat ryški anuomet populiariuose kelionių aprašymuose, „kur bajoriškieji vietovių aprašai iš esmės kuria tėvynės (ar savo krašto), kaip buvusio etnopolitinio vieneto, sudarančio istoriniu požiūriu vientisą, nors ir nesuniveliuotą turinio požiūriu teritoriją su tam tikrais, bet neskaidančiais etniniais skirtumais, vaizdinį“⁴⁰. Pagaliau šie kelionių ir Lietuvos istorijos aprašymai lenkų kalba buvo skirti daugiausia elitinių luomų skaitytojui⁴¹. Istorijos straipsniuose *Aušroje* lietuviškai kalbančią demokratinę tautą Basanavičius ne tik

³⁵ Ten pat, p. 52.

* Antropogenezė – mokslas, tiriantis žmogaus kilmę – fizinio tipo evoliuciją, darbo, kalbos atsiradimą, visuomenės susidarymo procesus. (Red.)

³⁶ J. Bs. [J. Basanavičius], „Ar sena ira lietuviszka „duszia“?“, in *Auszra*, 1884, Nr. 4, p. 132.

³⁷ J. Bs. [J. Basanavičius], „Senatvė lapinės kepurės“, in *Auszra*, 1884, Nr. 5/6, p. 160–161.

³⁸ J. Basanavičius, „Isz musu praeigos“, in *Auszra*, 1884, Nr. 7/8, p. 227–234; Nr. 10/11, p. 341–347.

³⁹ D-ras J. Bs. [J. Basanavičius], „Isz priežasties atradimo Lietuvoje „raszyto akmens“, in *Auszra*, 1885, Nr. 12, p. 377–387. Šia proga Basanavičius net ėmė papildomai tvirtinti, jog lietuvių protėviai dar buvę trojiečiai, lydai, misiai, getai, frygai (*ten pat*, p. 384).

⁴⁰ B. Speičytė, „Kraštovaizdis ir erdvinė vaizduotė XIX amžiaus vidurio Lietuvoje“, in *Metmenys*, 2000, Nr. 79, p. 138.

⁴¹ V. Sirutavičius, „Simbolinės geografijos: kelionės po XIX a. vidurio Lietuvą ir jų aprašymai“, in *Lietuvos istorijos metraštis*, 1999 metai, Vilnius, 2000, p. 115.

laikė istorijos subjektu, bet istorija jam buvo priemonė ją šviesti ir ugdyti visuomeninio pilnavertiškumo, netgi pranašumo prieš konservatyviąją bajoriją (istorinę tautą) savivoką. Ir viena, ir kita istorija žadino istorinę atmintį ir argumentavo teisę į prarastąją tėvynę, tačiau vieniems tėvynė buvo LDK, kitiems – demokratinės lietuvių tautos kraštas.

Taip pat skirtingai suvokta ir tokia tautinės savimonės ugdymo priemonė, kaip spauda ir švietimo organizacijos, mokyklos. Lietuvoje gimtąja kalba šviestis, mokytis rašto buvo galima vien slapta. Tad ir *Aušros* programinėje prakalboje Basanavičius pirmuoju siekiu laikė, kad „Lietuvoje lietuviai mokslą ir apšvietimą *lietuviškose* mokslinyčiose gautų“⁴².

Taigi Basanavičiaus, kaip *Aušros* kūrėjo, vaidmenį liudija taip pat jo straipsniai, kurių dauguma turėjo programinį turinį. Visų pirma *Aušra* telkė moderniąją tautą, jos išblaškytą inteligentiją. Ji kėlė inteligentiją dirbti tautos labui, t. y. remti ir platinti pirmąjį savo tautinį laikraštį, žadinti tautinę savimonę ir dirbti kultūros darbą, ypač puoselėti ir tyrinėti savo kalbą, tautosaką, istoriją. Basanavičius su savo bendraminčiais manęs: „Argi negalima būtų su laiku, ilgainiui ir mūsų tautą iš prapulties, kurion ją istorija buvo pastūmėjęs, išvaduot ir jai jos individuališkumą atitaisyti. Jau jeigu, kaip aš žinojau, daugelis kitų tautų, kaip graikai, rumunai, bulgarai, serbai, čekai, su kurių atgijimo procesu man buvo tekę ant vietos iš arti susipažinti, iš sunkesnių vargų, nelaimių išbrido, atsigavėliavo ir šiandien, kaipo tautos, jėmusios turi joms prideramas vietas, tai argi jau būtų, tarėme, lemta mūsų rasi seniausiai ant žemės tautai pražūti, jokio pėdsako kultūroje ir žmonijos omenyje nepalikus?“⁴³

Basanavičiaus straipsniai *Aušrai* davė tautinės ideologijos pagrindą. Skaitydami *Aušrą* matome, kad jos bendradarbių dauguma plėtojo pagrindines Basanavičiaus skelbiamas nuostatas dėl mėnraščio funkcijų, tautos ir jos naujos teritorijos apibrėžimo, gimtosios kalbos ir istorijos visuomeninto, patriotinio vaidmens. Kaip minėta, *Aušrą* kūrė ne vienas Basanavičius, jo bendradarbiai mėnraštį taip pat papildė naujomis temomis, pavyzdžiui, Šliūpas ir kiti ėmė gvildinti opius socialinius bei ekonominius klausimus. Be to, *Aušra* lietuvių inteligentams davė impulsą kurti ir publikuoti originalią beletristiką, ypač patriotinę poeziją, mėnraštis supažindino skaitytojus su lietuviams palankia verstine literatūra.

Aušra dėjo pagrindus daugeliui tautą jungiančių grandžių. Iš pradžių Basanavičius rašė savo gimtąja Ožkabalių šnekta, vėliau atsižvelgė į Schleicherio, Kuršaičio gramatikas. Pasak Zigmo Zinkevičiaus, „„Aušra“ nulėmė mūsų dabartinės bendrinės kalbos susidarymą. Iš esmės davė tam procesui pradžią“⁴⁴. Čekų pavyzdžiu Basanavičius ėmėsi moderninti lietuvių rašybą.

Basanavičius deklaravo, kad *Aušra* nelies politikos, o jis pats tuomet nekėlė politinės tautos ateities vizijos. Bet *Aušros* leidimas ir demokratinės lietuvių tautos ugdymas susidūrė su oficialiąja Rusijos ir Vokietijos imperijų politika, vietinės istorinės bajoriškosios tautos aspiracijomis*, todėl šio mėnraščio ir svarbiausio jo ideologo tautinė veikla jau buvo politinis darbas (beje, griežtai persekiojamas)⁴⁵. Anot čekų istoriko Miroslavo Hrocho, *Aušra* žymėjo antrosios tautinio atgimimo fazės pradžią, kai sąjūdis ėmė skleisti tautos masėse⁴⁶.

Dr. Jonas Basanavičius, 1851–1927, sudarė Aldona Bieliūnienė, Birutė Kulnytė, Rūta Sabatniekienė, Vilnius: Lietuvos nacionalinis muziejus, 2003, p. 62–67.

⁴² [J. Basanavičius], „Priekalba“, p. 4.

⁴³ J. Basanavičius, *Mano gyvenimo kronika*, p. 80.

⁴⁴ Z. Zinkevičius, *Lietuvių kalbos istorija. Bendrinės kalbos iškilimas*, Vilnius, 1992, t. 5, p. 97.

* Aspiracija – ko nors siekimas, troškimas, vyylimasis. (Red.)

⁴⁵ Pvz., Pranas Čepėnas rašė, kad „*Aušros* laikotarpio lietuvių tautinis sąjūdis, nors buvęs daugiau kultūrinio pobūdžio, bet jis buvo paspalvintas ir politine kova“ (P. Čepėnas, *Naujųjų laikų Lietuvos istorija*, Chicago, 1977, t. 1, p. 271).

⁴⁶ M. Hroch, *Die Vorkämpfer der nationalen Bewegung bei den kleinen Völkern Europas*, Praha, 1968, p. 62.